

MEHMED EMİN PAŞA, Devâtdâr

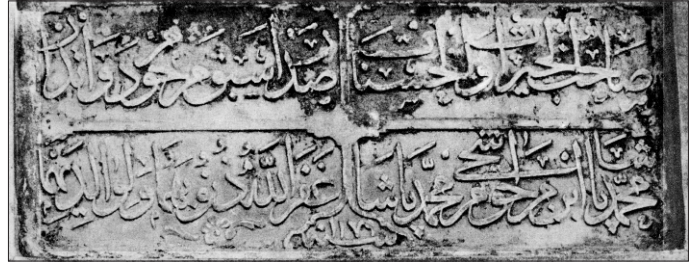
(ö. 1166/1753)

Osmanlı sadrazamı.

Donanma ricalinden olup 1112 (1700) yılında Basra ve Kurna'nın eşkiya elinden kurtarılmasında hizmeti görülen Basra Valisi Aşçızâde Mehmed Paşa'nın oğludur. Küçük yaşlarda kâtiplik mesleğine girdi, Nevşehirlî Damad İbrâhim Paşa'ya intisap ederek bir süre onun devâtdârlığını (divit-dâr) yaptı ve "devâtdâr bey" diye ün kazandı. Daha sonra Nevşehirlî'nin damadı Kethüdâ Mehmed Paşa'nın kızıyla evlendi, ardından Dîvân-ı Hümâyün hâcegânından oldu. İstanbul mukâtaacılığı gibi yüksek gelirli görevlerle kısa sürede zenginleşti. 1730 Patrona İsyanı sırasında kayınpederiyle Sadrazam İbrâhim Paşa'nın öldürülmesi üzerine saklandı ve uzunca bir süre devlet görevlerinden uzak kaldı.

Âsilerin bertaraf edilmesinden sonra tekrar önemli memuriyetlere getirildi. Şevval 1155'te (Aralık 1742) şehreminliğe, ardından mevkûfatçılığa tayin edildi. 1745-1747 yıllarında yeniçeri kâtipliği yaptı. 29 Aralık 1747 tarihinde tersane eminiği görevine, 16 Eylül 1749'da sadâret kethüdâlığına, üç buçuk ay kadar sonra da sadrazamlığa getirildi (24 Muharrem 1163 / 3 Ocak 1750). Mehmed Emin Paşa iki buçuk sene kadar devam eden bu görevi esnasında ülke yönetimini sağlamlaştırmak amacıyla çaba sarfetti. Taşrada Bosna, Rusçuk, Hezargrad, Karaman, Malatya ve Bağdat gibi yerlerde çıkan karışıklıklar bastırıldı. Millî aşiretinin Rakka'ya yerleştirilmesi gerçekleştirildi. Gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de kamu düzeninin sağlanması için 1164'te (1751) adaletnâmeler çıkarıldı (İzzî, vr. 260^b-261^b). Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı için bazı düzenlemelerin yapılmasına çalışıldı. I. Mahmud sadrazama hitaben çıkardığı hatt-ı hümâyunda ulemânın tutacağı yolu belirledi (Şem'dânîzâde, I, 155). Fâtih Camii ile Belgrad Kalesi tamir edildi. 1730 ihtilâlinde tahrip edilen Sâdâbâd ve Küçükku kasırları ile Kandilli Sarayı yeniden yaptırıldı. 1165'te (1752) Küçükku Kasrı'nı kendi parasıyla inşa ettiren Mehmed Emin Paşa burayı Boğaziçi'ni çok seven I. Mahmud'a hediye etti ve padişaha orada ziyafet verdi. Bir süredir ara verilen Çırağan eğlencelerine yeniden başlandı. Mehmed Emin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Üsküdar'da, Gedikpaşa'da, Bedesten'de, Fatih ve Haliç'te büyük yangınlar oldu. Bunlardan 3-4 Şubat 1750'de Küçükpazar'da

Devâtdâr
Mehmed
Emin Paşa'nın
Kandilli'de
inşa ettirdiği
çeşmenin
kitâbesi
(M. Celâlettin
Atasoy,
Kandilli'de
Tarih,
İstanbul 1982, rs. 27)

çıkan ve on dokuz saat süren yangın iki kol halinde yayılarak Süleymaniye, Vefa ve bilhassa Ağakapısı'nı yaktı. İki ay sonra Mercan'da çıkan ve on iki saat süren yangın ise Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıklar'daki kâgir ve ahşap dükkânları, hanları, depolardaki eşyaları ve malları yakıp kül etti. Bu yangınlara yağmur ve sel felâketleri, güneş tutulması, fırtınalar, deniz taşmaları ile kayıkların karaya vurması da eklenince Devâtdâr Mehmed Emin Paşa'ya halk arasında uğursuz anlamında "düztaban" denildi. Ağakapısı ile Yeniodalar ve Cebeci kırsalını yeniden inşa edildi. Her şeyini kaybeden esnafa şefkat gösteren I. Mahmud yanan dükkânları kendi kesesinden inşa ettirdi. Ancak son hadiseler sadrazamın görevden alınmasının yolunu açtı.

Kaynaklara göre aşırı titizliği ve sertliği yüzünden geçimi zor olduğundan Yeniçeri Ocağı'nda sık sık ağa değişiklikleri yaptı, yangın söndürmede ihmali görülenleri padişahın ihtarlarına rağmen tahkir etti, yeniçeri ağası da aynı muameleye uğradı. Çağdaş tarihçilerden Şem'dânîzâde Süleyman Efendi yeniçeri ağasıyla arasının açık olmasından kaynaklanan bu duruma temas eder. Ona göre vezîriâzamı azletmek isteyen Beşir Ağa, yeniçeri ağasını ayarlayarak onun vasıtasıyla yangınlar çıkartıp bunun sorumluluğunu vezîriâzama yükledi (Mürî't-tevârih, I, 164). Bir başka gerekçe ise dönemin güçlü saray adamı olup I. Mahmud üzerinde etkili olan Dârüssaâde Ağası Morali Beşir Ağa'nın devlet işlerine karışması yüzünden onunla arasının açılmasıdır. 18 Şâban 1165 (1 Temmuz 1752) tarihinde Paşakapısı'nda kapıkulu süvarilerinin maaşlarının dağıtılması esnasında sadrazamlıktan alınan Devâtdâr Mehmed Emin Paşa önce saraya getirilip bir süre Kapıarası'nda, başka bir rivayete göre ise Balıkhane mahbesinde tutuldu. Parasına ve mallarına el konulduktan sonra mecburi ikametle Girit'in Resmo şehrine sürüldü (BA, MD, nr. 155, s. 261). Ertesi yılın şubatında affedilerek Mısır valiliğine tayin edilirse de Kahire'ye geldiği gün vefat etti ve buradaki İmam

Şâfiî hazîresine defnedildi (Receb 1166 / Mayıs 1753).

Çağdaş gözlemcilere göre bilgili, tedbirli, vakur ve cömert, ancak geçimsiz ve sert karakterli olan Mehmed Emin Paşa, işlerinde serbest hareket edememesi ve özellikle Dârüssaâde Ağası Morali Beşir Ağa'nın padişah üzerindeki nüfuzu sebebiyle gerektiği gibi icraatta bulunamamıştır (Dilâverzâde Ömer, s. 78). 1730 ayaklanması sırasında öldürülen kayınpederi Kethüdâ Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'deki konağının bahçesindeki mezarını yeniletip yanına sebil ve çeşme yaptırdığı, Kandilli'de sahilde merdivenli sokağın alt başındaki 1179 (1765) tarihli çeşmeyi de inşa ettirdiği (Tanişik, II, 316) kaydedilir. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Eğrikapı dışında Yenimahalle denilen yerdeki mescide minber koydurduğunu da belirtir (Vefeyât, s. 74). Soyu kızı Fatma Hanım'dan devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İzzî, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 209^b-210^a, 214^{a-b}, 260^b-261^b, 274^a, 275^b; Dilâverzâde Ömer, *Zeyli Hadikatü'l-üvzerâ (Hadikatü'l-üvzerâ içinde)*, s. 76-78; *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte* (haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007, s. 760; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 150, 151, 152, 155, 158-159, 161, 162, 163, 164, 171, 174; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 74; J. von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (haz. Mümin Çevik – Erol Kılıç), İstanbul 1991, VIII, 129-130 vd., 147, 148-150; *Sicill-i Osmani*, IV, 239-240; İbrahim Hilmi Tanişik, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 316; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 333-334; IV/2, s. 370-372; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 33; V, 59; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, IV, 374.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

MEHMED EMİN ZEKÎ BEY

(1880-1948)

**İrakil devlet adamı,
asker ve tarihçi.**

Şubat 1880'de Süleymaniye şehrinde doğdu. Babası tütün ticaretiyle uğraşan Hacı Abdurrahman, dedesi Mahmud Ağa'dır. Öğrenimi sırasında parlak zekâsın-

Mehmed
Emin
Zekî Bey

dan dolayı kendisine “Zekî” lakabı verildi. Farsça eğitim veren Molla Abdülâzîz Medresesi’nde ilk eğitimini aldıktan sonra ilkokula kaydoldu (1892). Ertesi yıl askerî rüşdiyenin ikinci sınıfına geçti, buradan mezun olunca Bağdat’ta askerî idâdiye girdi (1896). Ardından İstanbul’daki Harbiye Mektebi’ne devam etti ve ikinci mü-lâzım rütbesiyle mezun oldu (1902). Harp Akademisi’ni yüzbaşı rütbesiyle birincilikle bitirdi (1904). Bağdat’taki Altıncı Ordu’da göreve başladıktan bir yıl sonra Emlâk-i Seniyye İdaresi’ne mühendis tayin edildi. II. Meşrutiyet’in ilânı üzerine kendi isteğiyle Edirne’deki İkinci Ordu’ya tayini yapıldı; ancak İstanbul’a vardığında Harita Komisyonu’na üye seçilerek İstanbul ve çevresinin haritasının hazırlanmasında görev aldı (1909). Ertesi yıl Türkiye-Bulgaristan arasındaki sınır tesbit komisyonuna topografya subayı olarak tayin edildi ve iki yıl bu görevde kaldı. Daha sonra bir yıl kadar Kafkasya’da Türkiye-Rusya sınır komisyonunda çalıştı. Balkan savaşı başlayınca yine kendi isteğiyle Çatalca cephesindeki beşinci fırkaya erkânıharp olarak atandı (1912). 1913’te bir grup subayla birlikte eğitim için gittiği Fransa’da bir yıl kaldıktan sonra tekrar Rusya sınır belirleme komisyonunda görevlendirildi (1914). Buradaki görevini tamamlayıp Tiflis’e geçmesinden birkaç gün sonra I. Dünya Savaşı patlak verdi. Bunun üzerine Moskova, Petersburg, İsveç ve Almanya üzerinden bir buçuk ay içinde İstanbul’a döndü ve Birinci Ordu’da görevlendirildi. Eylül 1915’te rütbesi binbaşılığa yükseltildi.

Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı’nda erkânıharbe tayin edilen Zekî Bey, Selmânîpâk’taki ordu karargâhına gitti. Altıncı Ordu teşkil edilinceye kadar burada harekât müdürlüğü yaptı. Selmânîpâk, Dolapça, Şeyh Said, Gelâl, Küveyt ve Kütül’amâre çevresinde meydana gelen sa-

vaşlara katıldı. Kütül’amâre’de teslim olan İngiliz generali Townshend’in kuvvetlerine ait silâhları teslim almakla görevlendirildi (Nisan 1916). Halil Paşa kumandasında Altıncı Ordu kurulduğunda istihbarat şubesine getirildi. Bağdat’ın İngiliz kuvvetlerinin eline geçmesinin (Mart 1917) ardından ordu kumandanlık karargâhıyla birlikte Musul’a döndü. Bir süre sonra izinle gittiği İstanbul’da Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Yedinci Ordu erkânıharp başkanı muavinliğine tayin edilerek (1 Temmuz 1917) Halep’e ulaştı. Mustafa Kemal Paşa’nın ordu kumandanlığından istifa edip (4 Ekim 1917) yerine Fevzi Paşa’nın (Çakmak) getirilmesinden sonra bu orduyla Filistin’e gitti; Hallîürrahman, Kudüs ve Nablus çevresinde meydana gelen savaşlara katıldı. Fevzi Paşa’nın hastalanıp İstanbul’a dönmesi üzerine ikinci defa Yedinci Ordu kumandanlığına getirilen (7 Ağustos 1918) Mustafa Kemal Paşa’nın talebiyle gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirildi ve rütbesi albaylığa yükseltildi. 1918 Eylülünde Kafkas cephesindeki Üçüncü Ordu’da erkânıharp başkan muavini sıfatıyla görevlendirildi, yıl sonunda İstanbul’da Erkânıharp Dairesi Başkanlığı Harp Tarihi Şubesi başkan muavinliğine nakledildi. Bazı aralıklar dışında Irak’a dönünceye kadar burada görev yaptı. Bu sırada tamamına yakını Irak cephesiyle ilgili Türkçe eserlerini yayımladı. Muhammed Ali Avnî ve onu izleyen bazı müellifler Zekî Bey’in Irak dönüşü için 24 Temmuz 1924 tarihini verirken (*Hulâşatü târihi’l-Kürd*, s. 471; Süveyrekî, s. 584; Hilâl Nâcî, XI, 232) kızı Sâniha Emin Zekî 1923 yılının ortalarında döndüğünü belirtir (Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihin Tarihi*, s. 78; Zeyn en-Nakşîbendî, s. 9).

Irak’a dönüşünden birkaç gün sonra Bağdat’ta el-Medresetü’l-askeriyetü’l-melekiyye’ye (daha sonraki el-Külliyetü’l-askeriyeye) müderris tayin edildi, 1924 yılı sonunda okula müdür oldu. Ardından Irak ordusunda miralay rütbesi verilerek eğitim dairesinde görevlendirildi. Osmanlı ordusunda edindiği tecrübeyle Irak’ta askerî eğitim ve araştırmalara önemli katkılar sağladı. Temmuz 1925’te Süleymaniye’den mebus seçildi, meclis başkanvekilliği ve askerî komisyon başkanlığına getirildi. 1925-1942 yıllarında Irak krallık yönetiminde kurulan yaklaşık otuz hükümetin çoğunda İskân ve Ulaştırma, Maârif, Savunma, Adalet ve İktisat bakanı olarak görev yaptı. Bu arada Mayıs 1928’de Süleymaniye, Ocak 1932’de Erbil, Ağustos 1935 ve Ekim 1943’te yine Süleymaniye

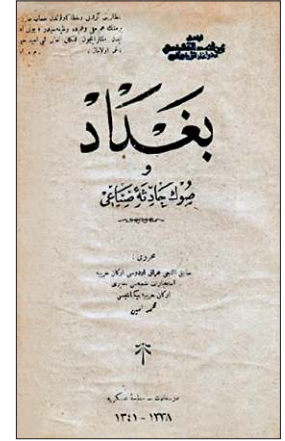
mebusu seçildi. 25 Aralık 1943’te Âyan Meclisi’ne üye oldu. 10 Temmuz 1948’de Süleymaniye’de vefat etti. Çoğu kaynağın aksine Süveyrekî, Bağdat’ta öldüğünü ve Süleymaniye’ye götürülerek orada defnedildiğini, Kemal Mazhar Ahmed de 9 Temmuz’da öldüğünü kaydeder.

Irak cephesinde görevli olduğu dönemde harp madalyası, gümüş liyakat nişanı, ikinci dereceden Alman demir haç nişanı, Avusturya hükümeti harp madalyası, Filistin cephesinde birinci dereceden Alman demir haç nişanı ile ödüllendirilen Zekî Bey, yoğun askerî ve idarî görevleri arasında bu cephedeki savaşlara dair bir dizi eser kaleme almış, ayrıca İstanbul’da ve Irak’ta çıkan *Tanin*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Vakit*, *Gelâvêj*, *Jîn*, *Bangî Kurdistan*, *Jiyâneve*, *Jiyân* gibi gazete ve dergilerde yazıları neşredilmiştir. Osmanlı Devleti’nin dağılmasından sonra Irak’taki siyasi istikrarsızlık ortamında kurulan hükümetlerin çoğunda bakan olarak bilgi ve tecrübesinden yararlanılmıştır. Zekî Bey, Osmanlı askerî tarihine dair eserleri yanında esas olarak modern dönemde Kürt tarihi üzerine ilmi bir üslûpla hazırlanan ilk eserin müellifi olarak şöhret bulmuştur. Kürt tarihine, dil ve kültürüne hizmetle ilgili teşebbüsleri desteklemiş, 1930’da Tevfik Vehbî, Cemâl Bâbân gibi şahsiyetlerle birlikte hukukçu ve milletvekili Ma’rûf Ciyâvük’un başkanlığında Kürt Terakki Kulübü adlı derneğin kurucuları arasında yer almış, 1943 yılında derneğin başkanlığına seçilmiştir. Iraklı edip Alâeddin Seccâdî tarafından çıkarılan ilk Kürtçe edebiyat dergisi olan aylık *Gelâvêj*’in kuruluşunda (1939) ve yazı kadrosu içinde görev almış, çeşitli yazılar yazmıştır. Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsça yanında İngilizce, Fransızca ve Rusça da bilen Zekî Bey şiiir, hat ve resimle de ilgilenmiştir. Alâeddin Seccâdî *Muhammed Emîn Zekî* (Bağdat 1948), Sıddîk Sâlih *Sercemî Berhemî Muhammed Emîn Zekî Beg* (Süleymaniye 2005) adıyla birer eser kaleme almış, Dârâ Cemâl Gafûr *Muhammed Emîn Zekî ve devruhü’s-siyâsî ve’l-idârî fi’l-‘Irâk 1924-1948* isimle yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Câmiatü’l-düvelî’l-Arabiyye, Ma’hedü’t-târîhi’l-Arabî ve’t-türâsî’l-ilmî, Bağdat 1425/2004).

Eserleri. Kürtçe. 1. *Hulâşeyekî Târîhê Kürd u Kurdistan* (I-II, Bağdat 1350-1356/1931-1937; Mehabad 1979; Süleymaniye 2004; *Diroka Kurd u Kurdistanê*, Soranî lehçesinden Kurmançî’ye çeviren Ziya Avci, İstanbul 2002, 2012). Mehmed Emin Zekî Bey eserinin mukaddimesin-

de belirttiğine göre, Osmanlı adının yerini Türk ve Turan'ın alması ve diğer Osmanlı unsurları arasında milliyetçilik akımlarının ortaya çıkması üzerine daha önce hakkında bilgi sahibi olmadığı ve araştırma ihtiyacı duymadığı kendi etnik kimliği, tarihi ve kökeni üzerinde araştırma yapmaya yönelmiş, İstanbul'da bulunduğu 1910-1912 yıllarında İstanbul kütüphanelerinde, ayrıca gittiği Fransa ve Almanya'daki kütüphanelerde yüzlerce kitap okuyarak yazacağı tarihin malzemesini toplamaya çalışmıştır. I. Dünya Savaşı yüzünden kaleme alamadığı eserinden savaştan sonra 200 sayfa kadar yazmış, ancak 1919'da oturduğu mahallede çıkan bir yangında eviyle birlikte yazdıkları ve derlediği doküman da yanmıştır. Ardından ümitsizliğe kapılarak çalışmayı bırakmış, Bağdat'a döndükten sonra 1929'da Vladimir Minorsky'nin *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Kürtler" maddesini okuyunca tekrar çalışma arzusu duymuş, söz konusu madenin kaynaklarından ulaşabildiği eserler yanında ilgili diğer kitapları yeniden inceleyip eserini hazırlamıştır. Çeşitli dillerde yaklaşık 250 kaynaktan faydalanılarak telif edilen eserde Kürdistan coğrafyası, Kürtler'in menşei, başlangıçtan kendi zamanına kadar Kürt tarihi, Kürtler'in sosyal hayatları, örf ve âdetleri, dinleri ve mezhepleri, Kürt dili ve lehçeleri, Kürt edebiyatı ve tanınmış şahsiyetleri, Kürtçe çıkan dergi ve gazeteler, Kürt dernekleri, aşiretleri, Kürt emirlikleri ve önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Eser müellifin de söylediği gibi Şeref Han Bitlisi'nin (ö. 1012/1603-1604) Farsça *Şerefnâme*'sinden sonra bu alanda ikinci ve aynı zamanda Kürtçe yazılan ilk kaynak olma özelliği taşır. Bununla birlikte müellif büyük bir çaba harcamasına rağmen eserin eksik ve hatasız olduğu iddiası taşımadığını, aksine birçok eksikliği bulunduğunu da dile getirir. Mısır kraliyet divanında tercümanlık yapan Muhammed Ali Avnî eserin I. cildini Arapça'ya tercüme etmiş (*Hulâsatü târihi'l-Kürd ve Kürdîstân min akdemi'l-üşûri't-târihiyye hatte'l-ân*, Kahire 1358/1939), araya II. Dünya Savaşı girdiğinden II. cildin tercümesini daha sonra tamamlayabilmiş (*Târihu'd-düvel ve'l-imârâti'l-Kürdiyye fi'l-ahdi'l-İslâmî*, Kahire 1367/1948), daha sonra iki cilt birlikte basılmıştır (I-II, Bağdat 1962, 2006; Kahire 1430/2009). Habîbullah Tâbânî (*Tahkiki der Bâre-i Kürd u Kürdîstân*, Tebriz 1377 hş.) ve Yedullah Rüşen Erdelân (*Zübde-i Târihi-i Kürd u Kürdîstân*, I-II, Tahran 1381 hş.) eseri Farsça'ya çevirmiştir. Arapça

tercümesinden Türkçe'ye yapılan eksik bir çevirinin (*Kürdistan Tarihi*, İstanbul 1977; Ankara 1992) ardından tam tercümesi de gerçekleştirilmiştir (*Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, trc. Vahdettin İnce – Mehmet Dağ – Reşat Adak – Şükrü Aslan, İstanbul 2010). Eserin üç bölümünü Ni'met Şerif İngilizce'ye tercüme etmiştir ("A Brief History of Kurds and Kurdistan", *The International Journal of Kurdish Studies*, X/1-2, 1996, s. 105-155). 2. *Meşâhîrê Kürd u Kürdîstân*. Yine başlangıçtan müellifin zamanına kadar yaşamış bin civarında Kürt asıllı hükümdar, emîr, âlim ve edibin biyografisini içeren eserin sonunda meşhur Kürt kadınlarından da otuz üçü hakkında bilgi verilmiştir. Kürt tarihine dair eseri gibi bunun da eksik olduğunu ve başkalarının ikmal edilmesi gerektiğini belirten müellif, hakkında bilgi verilen kişilerin diğer toplumlar tarafından tanınması için önce Arapça neşrini uygun gördüğünü ifade eder. Kızı Sâniha Emin Zekî'nin Arapça'ya çevirdiği kitabın II. cildini Muhammed Ali Avnî gözden geçirmiş ve ilâvelerde bulunmuştur (*Meşâhîrü'l-Kürd ve Kürdîstân fi'd-devri'l-İslâmî*, I, Bağdat 1364/1945; II, Kahire 1366/1947; I-II, Dımaşk 2006; nşr. Refik Sâlih, Süleymaniye 2011). Eser bu Arapça tercümeden Türkçe'ye de çevrilmiştir (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, trc. M. Baban – M. Yağmur – S. Kutlay, Spanga / Stockholm 1998; Ankara 2005). 3. *Târîhê Süleymânî ve Vülâtî* (Bağdat 1939). Süleymaniye şehrinin tarihi, nüfusu, aşiretleri, ünlü şahsiyetleri, cami ve okulları hakkında bilgi içerir. Eser Muhammed Cemîl Bendî er-Rûzbeyânî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir (*Târihu's-Süleymâniyye ve enhâ'ihâ*, Bağdat 1370/1951; Süleymaniye 2002). 4. *Dû Tekalâyê Bêşûd* (Bağdat 1935). Irak'taki Kürtler'le ilgili sorunların çözümü için Kral Faysal'a ve İngiliz yüksek komiserine 1930 ve 1931 yıllarında sunulan, ancak sonuçsuz kalan iki teklifi içerir (Türkçe tercümesi için bk. Yıldırım, s. 14-23). Müellifin Yâsin el-Hâşimî hükümetinde bakan iken Kürtçe'ye çevirerek bastırıldığı bu risâle yöneticileri rahatsız ettiğinden toplatılarak yakılmıştır. 5. *Muḥâsebeî Niyâbet* (Bağdat 1938; nşr. Ahmed Hüseyin Ahmed, *Muḥâsebeî Niyâbet: Eve Hisâbî pake le miḥâsebe bēbāke*, Süleymaniye 2005). Seçildiği meclisteki faaliyetlerle ilgili bu raporda Kürdistan bölgesinde eğitim ve yargı dilinin, hatta resmî dilin Arapça yerine Kürtçe olması teklif edilmiş, bunun Irak'ın birlik ve bütünlüğü için gerekli olduğu dile getirilmiştir (bu eser ve bir önceki eserle

Mehmed
Emin
Zekî Bey'in
Bağdâd ve
Son Hâdise-i
Ziyâî adlı
eserinin
iç kapağı

ilgili olarak ayrıca bk. Hassanpour, tür.yer.). Emin Zekî Bey'in *Takrîr ḥavle inḫîşâ-ri't-tabğ ve tahsinihî fi'l-İrâk* (Bağdat 1941), *Kürdânî Benâvbâng*, *Defterê Hâtıratım* adlı eserleri de vardır.

Türkçe: *Osmanlı Ordusu* (Bağdat 1334), *Osmanlı Esfârı Hakkında Tedkikat* (İstanbul 1336), *Irak Nasıl Kaybettik* (İstanbul 1337), *Irak Seferi ve Hatalarımız* (İstanbul 1337), *Selmân-ı Pâk Meydan Muharebesi Ktesifin ve Zeyli* (İstanbul 1337), *Harb-i Umûmîde Osmanlı Cepheleri Vekâyîi 1330-1334* (İstanbul 1338), *Irak Târîh-i Harbi Muhtasarı* (İstanbul 1339), *Bağdâd ve Son Hâdise-i Ziyâî* (İstanbul 1338/1341; Hamdî el-Baytâr'ın Arapça'ya çevirip Sâlim el-Âlûsî'nin gözden geçirdiği eser Baytâr'ın ailesinde bulunmaktadır), *Kütül'amâre Hücüm ve Muhâsarası* (Londra'daki harp tarihi şubesine hediye edilen iki ciltlik bir eserdir).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Emin Zekî Bey, *Hulâsatü târihi'l-Kürd ve Kürdîstân* (trc. M. Ali Avnî), Kahire 1939, müellifin girişi, s. ye-yv, ayrıca bk. tercüme edinin yazdığı biyografi, s. 469-472; Abdürrezzâk el-Hasenî, *Târihu'l-vezâreti'l-İrâkiyye*, Sayda 1372/1953, I, 153, 169; II, 19, 20, 40, 77, 79, 83, 160, 213, 214, 242, 260; III, 148, 213, 297; IV, 54, 74, 105, 120, 128; V, 102, 111, 129, 179; VI, 43, 58-59; Abbas el-Azzâvî, *Târihu'l-İrâk beyne'l-iḫtilâleyn*, Bağdat 1375-76/1955-56, VII, 35; VIII, 283, 302, 304; K. Awad, *Mu'cemü'l-mü'el-lifne'l-İrâkiyyin*, Bağdat 1969, III, 103-104; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 45; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü muşannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 437; a.mlf., *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, Beyrut 1414/1993, III, 142; Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, İstanbul 1992, I, 233, 235-236; D. McDowall, *A Modern History of the Kurds*, London 1996, s. 4-5; Kemal Mazhar Ahmed, *I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan* (trc. M. Hüseyin), İstanbul 1996, s. 13, 66, 212, 223, 286, 333; a.mlf., *Tarihin Tarihi: Kürtlerde Tarih, Tarihte Kadın* (trc. Abdullah Babek Pişderi), İstanbul 1997, s. 70, 77-82, 87, 88, 90, 91, 100, 189,

238; Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri (1453-1925)*, İstanbul 1998, s. 93-94; Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, İstanbul 1999, s. 76, 85, 101; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemû'l-mü'ellifin ve'l-küttâbi'l-İrâkıyyûn: 1970-2000*, Bağdad 2002, VII, 97; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., II, 316-317; M. T. O'Shea, *Trapped Between The Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, New York-London 2004, s. 58, 143, 149-150, 185, 191; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, s. 205-209, 258-259, 448, 450-451, 453, 485, 486, 543, 545; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 583-586; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî, *İkdu'l-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1062-1063; Wadie Jwaideh, *Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 125, 319, 393; Nevin Güngör Reşan, *Kürt Ünlüleri*, İstanbul 2008, s. 96; Mohammad A. Tarbush, *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, New York 2010, s. 46, 50, 196, 242; O. Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State Within a State*, Boulder 2012, s. 8, 17, 20; Kadri Yıldırım, *Asker, Diplomat, Düşünür, Siyasetçi, Ressam, Şair ve Tarihçi Muhammed Emin Zeki Bey (Kürt Tarihi [sy. 9, İstanbul 2013] dergisinin eki)*; Thomas Bois, "Coup d'oeil sur la littérature Kurde", *el-Meşrik*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 217-218; a.mlf., "Kurds, Kurdistan (Folklore and Literature)", *EP* (İng.), V, 483; Zeyn en-Nakşibendî, "Muhammed Emin Zekî: el-'Askerî ve'l-mü'errifî ve'l-vezîrî'l-Kürdî", *İrâkıyyûn min zemeni'l-tevehhûc (mülhaku cerîdeti'l-Medâ)*, VIII/2072, Bağdad 2011, s. 1-5, 9; Cevâd Kâzım el-Beydânî, "Muhammed Emin Zekî: Menhecühû fi kitâbeti't-târîh", a.e., s. 6-7; "Muhammed Emin Zekî: Sîretün 'atîre ve târîhin nâsîd", a.e. (Mîr Basrî'nin A'lâmü'l-Kürdî adlı eserinden naklen), s. 8-9; İbrâhim Halîl Ârif, "Muhammed Emin Zekî (1880-1945) ve'r-riyâde fi'l-ihitâmâm bi't-târîhi'l-Kürdî", a.e., s. 10-11; İbrâhim Bâcâden, "Amîdü't-târîhi'l-Kürdî Muhammed Emin Zekî", a.e., s. 12-13; Hilâl Nâcî, "Zekî Bek, Muhammed Emin", *Mu.AU*, XI, 231-235; Cevdet Hüşyâr, "el-Müsteşrik Filâdimîr Mînûrskî ve'l-mü'errifîhûne'l-Kürd", <http://gulbihar.yoo7.com/t4-topic> (17.06.2015).

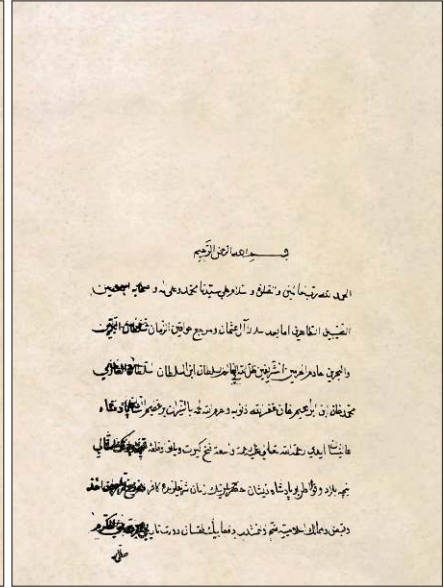
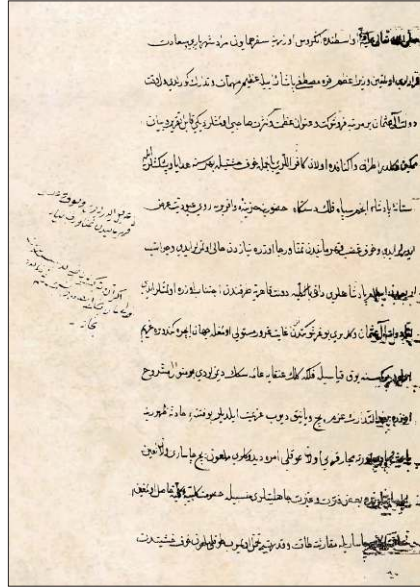
AHMET ÖZEL

MEHMED GİRAY

(ö. 1142/1730 civarı)

Osmanlı tarihçisi.

1683-1684 yıllarında Kırım hanlığı yapan II. Hacı Giray'ın oğlu olabileceği yönündeki iddialar yanlıştır. Babası kendisinin de eserinde belirttiği üzere Mübârek Giray'dır ve Mübârek Giray'ın da 1608-1610 arasında Kırım hanlığı yapan Selâmet Giray'ın oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Hayatına dair bilgiler daha çok kendi eserine dayanır. Bu eserinden hareketle aldığı eğitime dair bazı bilgiler yazdıkları yedi Türkçe beytin bulunması, âyet ve hadisleri etkili

Tarih-i Mehmed Giray'ın ilk iki sayfası (Österreichische Nationalbibliothek, H. O., nr. 1080)

biçimde kullanması, İbn Kesîr'in *Târîh*'inden, Sa'dî-yi Şîrâzî'nin *Bostân*'ından ve Nizâmî'nin Farsça beyitlerinden alıntılar yapması onun iyi bir öğrenim gördüğüne işaret eder. Mehmed Giray'ın Kırım Hanı Saâdet Giray'ın maiyetinde Salankamen savaşına katıldığı (1691) ve han tarafından asker içindeki şikâyetlerle ilgilenmek üzere görevlendirildiği bilinmektedir. Bu sefer sırasında Nogay birlikleri arasında bazı huzursuzluklar yaşanmış ve Kırım birlikleri şikâyetlerini hana iletmek için onu temsilci seçmişti. Ancak Mehmed Giray, Hazinedarbaşı Ali Ağa'nın engellemeleri yüzünden bu şikâyetleri Saâdet Giray'a iletemedi, ardından da Tatar birlikleri hanı savaş alanında yalnız bırakıp Kırım'a döndü.

Mehmed Giray, II. Mustafa'nın 1695'te birinci Avusturya seferine çıkmak üzere hazırlık yaptığı günlerde padişaha kendisinde bulunan Hz. Peygamber'e ait bir mührü takdim etti. Beş günlük incelemeden sonra teşrifat defterlerinde mührün süreti bulundu, bunun üzerine Mehmed Giray'a 72 eşrefi altın verildi. Ayrıca 5000 akçe olan geliri Niğbolu avârız ve bedel-i nüzulünden karşılanmak üzere 46.000 akçeye çıkarıldı. 1696'da 90.000, 1697'de 110.000, 1699'da ise İstanbul kahve rûsûmundan 77.600 akçe tahsisat verildi. Kendisinin bu sırada Yanbolu'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. 1699'da Mehmed Giray kardeşleriyle birlikte amcası Bahadır

Giray'ı, babalarıyla müşterek hasları olan Niğbolu ve Silistre timar gelirlerini ucuzla satarak kendilerini zarara soktuğu gerekçesiyle Bâbî'ale'ye şikâyet etti ve zararlarının giderilmesini istedi. Kendi eserinde, 1702'de nikris hastalığı yüzünden hanlıktan ayrılan ve havası iyi geldiği için Kuşpınar köyünde ikamet eden I. Selim Giray'ı ziyaret ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Mehmed Giray'ın 1703'ten sonraki hayatına dair bir kayıt yoktur, ancak 1729'da hayatta olduğu kesindir. Zira bir belgeye göre, 1706'da Gelibolu livâsı Malkara kazasından kendisine kaydı hayat şartıyla kardeşi Hüsam Giray'la birlikte gelir tahsis edildi. Bu gelire alâkalı kayıtlar 1728 yılına kadar takip edilebilmektedir. Mehmed Giray'la ilgili son kayıt ise 1729 yılına aittir.

Mehmed Giray'ın tesbit edilen tek eseri kendi adıyla anılan *Târîh*'idir ve 1094-1115 (1682-1703) yılları arasında Kırım'da ve Osmanlı coğrafyasında meydana gelen olayları içerir. Tarihin yegâne nüshası Viyana'dadır (Österreichische Nationalbibliothek, H. O., nr. 1080). 124 varaklık bu nüshanın müellif nüshası olması kuvvetle muhtemeldir. Mehmed Giray, tarihinin girişinde önce daha ayrıntılı başka bir eser kaleme aldığını, ancak Kırım hanlarından Safâ Giray (ö. 1703) aleyhinde bazı ifadeler kullandığı için kitaba ek konulduğunu, bu sebeple ye di ayda daha muhtasar olan bu eseri hazırladığını belirtmiştir. Osmanlı hânedanını ve bilhassa IV. Mehmed'i öven ifadelerle